

Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi
Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat 1918

•
• Eesti Keele Instituut

•

•

•

•

•

•

•

•

• **Õigekeelsussõnaraamatud
läbi sajandi**

•

• **Eesti keele
õigekirjutuse-sõnaraamat
1918**

•

•

•

•

•

•

• Eesti Keele Sihtasutus

• Tallinn 2007

•

Koostanud Urmas Sutrop
Küljendanud ja kujundanud Sirje Ratso

Faksiimile osa ilmumisandmed

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.
(E. K. S. keeleteoimekonna toimetused № 5.) Tallinnas, 1918.

K.-Ü. „Rahvaülikooli” kirjastus. Trükitud Eesti Kirjastuse-Ühisuse
„Postimehe” trükikojas, Tartus. Raamatu kaanel on märkus:

Zur Verbreitung und Ausfuhr freigegeben. Presseabteilung A. O. K. 8

Trükitud AS Pakett trükikojas

ISBN 978-9985-79-182-0

Õigekeelsussõnaraamatud läbi sajandi

Tiiu Erelt

Igal rahval on oma kirjakeele ühtlustamiseks ja arendamiseks olemas sõnaraamatutest ja grammatikatest abimehed. Nende üldilme erineb rahvati suuresti. Eestlastel on juba peagu sajandi olnud põhisõnaraamatuks õigekeelsussõnaraamatud, samal ajal kui indoeuroopa rahvastel on selleks enamasti seletussõnaraamatud. Venelased näiteks on keelt viimistlenud 1-, 4- ja 17-köitelise seletussõnaraamatuga. Briti inglise keele normiraamatud tulevad kaubamärgi Oxford alt, Ameerika inglise keele omad kannavad märki Webster. Ameerika mõttelaadis on tähtis koht iseseisvusel ja keeleasjus pani sellele aluse Noah Webster (1758–1843). Oxfordi kõrval ei taha vähem mõjukas olla ka Cambridge'i ülikool oma sõnaraamatutega. See on sõnaraamatutüüp, kus põhiorhk on kõigi sõnade tähenduste seletamisel, aga on näha ka õigekiri, hääldus, natuke grammatikatki (nt võõrsõnade mitmuse moodustamine). Eestlaste õigekeelsussõnaraamat kui universaalsõnaraamat on tüübilt sarnane ainult sakslaste klassikalise üheköitelise Dudeniga, mis on nime saanud keeleteadlaselt Konrad Dudenilt (1829–1911). Soomes oli põhisõnaraamatuks varem suur seletussõnaraamat „Nykysuomen sanakirja”, nüüd on selleks keelekorralduslik „Perussanakirja”.

Ent alustagem sajanditagusest ajast. Meilgi ei seisa õigekeelsussõnaraamatute ehk ÕSide rea alguses veel päris seda tüüpi raamat, vaid õigekirjutuse lihviija.

Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne. Tallinn: K.-Ü. „Rahvaülikooli” kirjastus, 1918. 149 lk.

Ilus oleks kirjutada, kuidas see keeleraamat sündis just siis, kui käis võitlus Eesti iseseisvuse eest – Vabadussõja ajal. Raamatu eellugu on siiski pikem ja läheb tagasi tsariaega. XIX sajandi lõpp oli venestussurve tõttu seltsitegevuseks, sh ühiseks keeletegevuseks olnud ebasoodus. Pärast 1905. a revolutsiooni aga kasutati tsaarivalitsuse järeleandmised otsekohe ära: 1906 asutati Tallinnas Eestimaa Rahvahariduse Selts ja 1907 Tartus Eesti Kirjanduse Selts. Mõlema juures hakati arutama ka keeleküsimusi ning tekkis vajadus teha seda üheskoos. Aastail 1908–1911 toimuski nende seltside korraldusel neli **keelekonverentsi**, mille eesmärk oli kirjakeele ühtlustamine ja ühtsete õigekeelsuspõhimõtete väljatöötamine. *Konverents* on siin mitte ulatusliku teadusfoorumi mõttes, vaid see oli Tallinna ja Tartu seltsi esindavate keelemeeste ühiskoosolek ühisseisukohtadeni jõudmiseks. Näiteks esimesel konverentsil oli kuus esindajat Tartust ja viis Tallinnast. Keelekonverentsid toimusid Tapal, Tartus ja Tallinnas ning otsustati pms õigekirja (*h*-ga algavad sõnad, *hea, pea, vööras, sörmused, peenrad, Bordeaux*) ja vormiõpetuse küsimusi (mitmuse osastav *isaid, kanu, süsi, põhjusi*, ainsuse sisseütlev *keele*, olev kääne *leskena*, lihtminevik *nad lugesid* ja tingiv kõneviis *nad loeksid*). Enamik otsuseid on jäänud kirjakeelde püsima.

Eestis on olnud **kollektiivse keelekorralduse** traditsioon. Kui asutati Eesti Kirjameeste Selts, siis seadis Jakob Hurt selle ülesandeks eesti kirjavara rikastamise kõrval veel: „Eesti kirjakeelt harida, teda täielisemaks ja ühetasasemaks teha”. 1872. a võetigi sellesamas seltsis vastu esimesed kuus keelekorraldusotsust.

Pärast Eesti Kirjanduse Seltsi asutamist läks kirjakeele normide kujundamine selle seltsi kätte. Seltsi üldkoosolekul 1908. a soovitas A. Busch (Tallinnast) asuda õigekirjutuse sõnaraamatu tegemisele, kuid koosoleku juhataja Villem Reiman pidas seda liiga varaseks.

Aeg oli siiski küps ning 1910. a aprillis tegi Tartu ülikooli eesti keele lektor ja üks EKSi asutajaid Jaan Jõgever seltsi keeleteoimkonnale ettepaneku „kirjaviisi õpetust ja sõnastikku” kokku seadma hakata. Sellesama aasta sügisel otsustati jätta eeltööde tegemine toimkonna liikme Jaan Tammemäe hooleks. Arutati tegutsemise korda: a) sõnaraamat tehakse Tartus käsikirjas valmis, siis kutsutakse mujalt (nt Tallinnast) arvustajaid ja töötatakse välja kompromisskuju; b) sõnaraamatusse võetakse sõnad, mille õigekirjutus või üldse kuju vangub; c) vankuvatest sõnakujudest, mille kohta jõutakse ühisele otsusele, võetakse ainult see otsustatud kuju sõnaraamatusse; kus ühisele otsusele ei jõuta, seal võetakse üks peakuju ja vähemuse soov pannakse sulgudesse.

Varsti siiski loobuti kavatsusest teha n-ö raskete sõnade sõnastik ja otsustati sisse võtta kõik sõnad. 1910. a lõpus arutati kolmel koosolekul selgeks sõnastiku vorm ning edasi kulus aastaid (1911–1917) Tammemäe koostatud käsikirja sõnasõnaliseks läbiarutamiseks. Siinsete kaante vahel taastrükitud sõnastiku saatesõnast on lugeda, et 1911–1916 peeti kokku 153 istangut. Arnold Kask on keeleteoimkonna tööd uurides neile lisanud veel reeglite ja mõnede sõnade uuesti arutamise ning saanud istangute koguarvuks 167 (iga kord töötati kolm tundi). Kõige rohkem vaeva oli näinud **Jaan Tammemägi**, aga teistegi panust võib lugeda sõnastiku saatesõnast. Aktiivsed olid olnud ka Villem Grünthal-Ridala, Juhan Kurrik, Jaan Jõgever, Johannes Voldemar Veski jt – kokku 15 asjatundjat.

Arvestagem, et 1911. a oli toimunud viimane, neljas keelekonverents. Konverentside otsused avaldas trükkis Johannes Voldemar Veski, kes ainsana oli osalenud kõigil neljal korral. Otsused ilmusid 1912. a pealkirja all „**Eesti kirjakeele reeglid**” ja võeti aluseks ka õigekirjutussõnaraamatus esitatud „Tähtsamate keelereeglite” (vt leheküljed V–XIII) tegemisel. Hilisemad arutelud nii seltsi koosolekuil kui ka keeleteoimkonnas töid mõningaid korrigeeringuid: *hea, pea, seal, teal*

kõrval lubati ka *hää, pää, sääl, tääl*, mitmuse osastavas peeti võimalikuks ka *a-lõppu (tontisid = tonta, kirpusid = kirpa, kirjanikka)* jm.

Raskete aegade tõttu pidi käsikiri veel terve aasta ootama, kuni ta 1918. a lõpus ilmuda sai. Otsekohe leidis ta suure kasutajaskonna. Raamat võeti ametlikuks keelejuhiks riigi- ja omavalitsusasutustes ning trükk müüdi paari kuuga läbi. Ebaühtlasest stabiliseerumata keelekasutusest oldi tüdinud ning suure tööga saavutatud kokkulepped võeti hea meelega vastu.

„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat” ehk EKÕS on tüübilt **ortograafia-** ehk **õigekirjutussõnastik**, kuid sisaldab ka sõnade morfoloogia ja pisut tähendusmärkusi (homonüümide lahtiharutusi, võõrsõnade eesti vasteid). Sõnastikus on umbes 20 000 märksõna – nii oma- kui ka tollal kiiresti keelde lisandunud võõrsõnu. Liitsõnad on üldiselt välja jäetud, nendest võib kindlalt leida üksnes nädalapäevade ja rahvakalendri tähtpäevade nimetusi.

Võõrsõnade kirjakuju pole sageli veel tänapäevane. Nii on alles *us-liide (ateismus, batsillus, fanaatik, sarkasmus, sentimentalismus)*, mille keeleuuendus peatselt ära lõikas; on rohkem viimase silbi rõhku ja pikki liiteid (*barbaar, bulvaar, formulaar, seminaar, sanitäär, prokuröör, bakter, komandeer, diplom*), mugaemata on *beitsima, bluus, dessätiin, dilettant, diskant, herber, šmink, zeniit* jpt laenuid. Ent *eerima*-verbide kõrvale on juba ilmunud *ima*-otsetuletised (*tapetseerima ja tapeetima, protesteerima ja protestima, protokolleerima ja protokollima, süstematiseerima ja süsteemima*). Tasub tähele panna, et juba selles sõnastikus on eelistatud tähti *š* ja *ž* tähekombinatsioonidele *sh* ja *zh*: *šabloon, šahh, šowinismus, šrapnell, tšekk, žaanr, želatiin, žele*. Viimaseid aegu on veel *w*, 1925. a sõnaraamatus seda enam pole.

Kuidas on esitatud sõnade käänamine-pööramine, seda kirjeldavad sõnastiku tarvituseõpetuse punktid 3 ja 4 (lk XIV). Sagedamini esinevad sõnade lõpuosad on märksõnades püstjoonega eraldatud ning nende lõpuosade muutumine on näidatud nimestikus lk-del

XV–XXIV. Kui niimoodi esitada ei saa, siis on muutmine märksõna juures, nt **luik**, luige, -e, -ede, -i; **nuga**, noa, -, -de, nuge; **minema**, lähen, läksin, läks, mingu, minew, läinud, minna, mineja, mindama, mindakse ja minnakse, läki!

Tolle aja keelekorralduspõhimõtte võime võtta J. V. Veski brošüürist „Eesti kirjakeele reeglid“: „Keele ajalugu ja rahva kõnelemiseviisi peab silmas pidama, lõpulikuks otsustajaks olgu tungiva tarviduse kõrval aga nimelt otstarbekohasus” (lk 4).

EKÕSi tähtsus kirjakeele ajaloos on: 1) tollal veel tugevasti kõikunud kirjakeele tarvituse ühtlustaja, 2) eesti õigekeelsussõnaraamatute teerajaja.

Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu” II täiendatud ja parandatud trükk. Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus. I köide A–M 1925, II köide N–Rio 1930, III köide Ripp–Y 1937. 1720 lk.

EKÕS võeti nii hästi vastu, et EKS andis 1919. a algul J. V. Veski ülesande valmis seada uus trükk. Põhimõtted arutas läbi selleks moodustatud komisjon 1919–20 ja 1922. Otsustati täiendada märksõnastikku ja keeleinfot. Veski asus tööle ning tulemuseks kujunes täiesti uus väga suur ja sisukas kolmeköiteline sõnaraamat, mille pisukele seosele eelkäijaga osutab ainult alapealkiri. Selleks kulus aga aastaid – otsusest kuni III köite ilmumiseni tervelt 18. Veski oli hõivatud ülikooli- ja toimetajatööga ning neisse aastaisse langeb ka suuremahuline oskussõnavara arendamine eestikeelse ülikooli tarvis. I köite kokkuseadmisel abistas autorit Elmar Muuk, II ja III köite juures Helmut Pürkop. Siiski läks nii, et päris lõpuni Veski EÕSi ei viinudki, vaid 1934. a suvel asus tööd jätkama Muuk. Veski jättis sõnaraamatu pooleli artikli *soe* juures ja sealt edasi pool III köidet on Muugi tehtud.

EÕSis on umbes 130 000 märksõna, mis on esitatud pesasüsteemis. Rohkesti on oskussõnavara, mida J. V. Veski just tol ajal terminoloogia-

komisjonides edendas. Paljud oskussõnad on seletatud või kasutatud tähenduse näitamiseks saksa-, inglisi-, vene- ja ladinakeelseid vasteid. Oskussõnad on saanud erialamärgendid. On seletatud ka vähem tuntud sõnu. Eelkäijaga võrreldes on lisatud ortoepia andmed välde ja palatalisatsioon. Morfologia esitus on endine – sõnalõppude tähistamise ja sõnastikuosale eelneva lõppude loetelu varal.

Veski tegevust juhtis tahe saavutada „korragaunis ehitus”. Tema ees terendav täiuslik keel, mida EÕS väljendas, oli ühine ja ühtne rahvuskeel: „Igale rahvale on tarvilik, koguni eluküsimuseks kasvada ühiklikuks kehandiks. Terviklikkuse niduvaks iseloomustajaks ning kandjaks on **ühine, kokkukõlastatud keel**” („Johannes Voldemar Veski keelilisi töid”, lk 175; 1936. a artiklist). Sellise kirjakeele heaks töötades juhindus Veski ennekõike järgmistest põhimõtetest: a) süsteemsus koos loogilise selgusega, b) otstarbekohasus, c) rahvakeelsus.

J. V. Veski soov oli selle sõnaraamatuga rahvakeele stiihia kindlaks rööbastesse juhtida ning kirjakeelt kavakindlalt arendada. Seda on näha tema suhtumisest rööpvormidesse ja sõnamoodustusest. EÕSis on ohtrasti potentsiaaltuletisi ja -liitsõnu, mida areneval kirjakeelel võis tarvis minna. Seda rikkalikku sõnavaramut tänapäeval kasutades tuleb teada mõningaid nüüdiskeelest erinevaid jooni. Nimelt ei ole paljude võõrsõnade ortograafia see mis praegu, põhjuseks nii Veski teistsugused seisukohad kui ka kiired muutused EÕSi pika koostamisaja jooksul. Hakkab silma rohke *se*-liitumine, kus tänapäeval on *s*-liitumine (*kirjutuselaud*, *kõrgusehüpe*). Süsteemipärasuse nimel on ülepingutusi nii morfoloogias kui ka sõnamoodustuses (*lihtne* : *lihtse* ja *lihtis* : *lihtsa* pro *segatüüp lihtne* : *lihtsa*, *tõkepuu* pro *tõkkepuu*, *suhupiste*, *-pistme* pro *suupiste*, *-piste*, *niivõrt* pro *niivõrd* jne).

Õigekirjutusjuhiseid EÕS ei esita, sest peale kolme sõnastikukõite oli kavas veel neljas, mis sisaldanuks sõnavaralisi täiendusi, õigekirjareegleid, kohanimede valimiku ja eesti eesnimede valimiku. Aastail 1937–1940 valmistuski Elmar Muuk lisakõidet tegema, kuid töö jäi

paekiht; **paekild** [-:killu];
paekivi; **paekivi:kiht** =
 paekiht; **paekruus** [-:kruusa];
paemurd; **paene**¹; **paenõlv**;
paepank; **paepalne**;
paepõhi = paaspõhi; **paerähk**;
paerünk (Fliesplatte);
paesein = paassein; **paesõnaja**lg
bot. (Dryopteris Robertianum);
paetahvel; **paetõeline**

paasa¹; **paakroonika** (lihavõttesüklite täpsate arvutustega anonüümne maailmakroonika: Chronicon paschale, Passahkronik); **paaleib** (Mazza od. Matze); **paohver**; **paepüha** (hapnemata leibade püha juutidel: Passah[fest]); **paepüha:aeagne**; **paetall** [-:italle] *teol.* (Oster- od. Passahlamm); **paetüli** *aj.* (Passahstreit); **paehõhtu** (esimese paasapüha eelõhtu: Passahabend)

paase (= pasmas), **paasme**, -t, **paasmesse**, **paasmete**, **paasmeid**, **paasmetesse** *e.* **paasmeisse**; **paasmeilõng**; **paasmeine**²; **paasmeipael** = pasmapael

paasik³; **paasi**kas; **paasili**ne⁴; **paasi**ne¹; *vt.* **paas**

paast (Fasten), **paastu**, -u, -u *e.* **paastusse**, -ude, -usid *e.* -e, -udesse *e.* **paastesse**; **paastu:æg**; **paastuaja:jutlus** = paastujutlus; **paastu:ilm** (Märzwetter); **paastu:uj**a²; **paastu:jutlus** (Fasten- od. Passionspredigt); **paastu:kalev** (kirikus altaripildite katteks: Fasten- od. Hungertuch); **paastu:k**uu = märts; **paastu:leib**; **paastu:uma** (fasten), **paastun**, **paas-**

paastutakse; **paastu:n**adal; **paastu:palve**; **paastu:p**äev (Fasttag); **paastu:p**üha (Fastensonntag); **paastu:supp** [-:supi]; **paastu:toit**; **paastu:õli** = kanepiõli

paaz = rüütliõpilane, rüütli-soost noormees; **paazidekooli** kasvandik (Page); **paazide:insti**tuit (rüütliakadeemia: Pageninstitut, pagerie); **paazide:kool** = **paazide:korpus** (sõjaväeline keskkool tsaariaegsel Vene-maal)

paat *p. sg. vt.* **paas**

paat² (lootsikust suurem veesõiduk: Boot, Nachen); **paad'i**aer; **paad'i**alune; **paad'i**andur; **paad'i**ehitus; **paad'i**hank = paaditõök, -toll; **paad'i**heiskamis:masin *laev.* (Bootschissmaschine); **paad'i**hõl'je, **paad'i**hõl'je, **paad'i**hõl'jet, **paad'i**hõl'jesse, **paad'i**hõl'jete, **paad'i**hõl'jeid, **paad'i**hõl'jessesse *e.* **paad'i**hõl'jeisse; **paad'i**händ = paadipära; **paad'i**järg [-:järi] (kaldal olevale paadile toeks külgedele alla pandav kahe jalaga järg, mille teine ots maas); **paad'i**kaar [-:kaare]; **paad'i**kadett (paati juhataj mereväe-lipnik: Bootskadett); **paad'i**kana (paadipära või käila peal olev kõver puu, mis paadilaidasid pära- või käilapuude küljes kinni hoiab); **paad'i**kefne; **paad'i**kompas's *laev.* (Bootskompass); **paad'i**kord = paadi küljelaud; **paad'i**kraan (*laeva* küljel, paatide ülestõmbami-

paanika (kabuhirm), 150; paaniline [hirm], 183
 'paa_parras (pahempoolne laevaparras)
 'paapua (melaneesia tõugu rahva liige), 148
 'paar, 252; ~i [minema]
 'paaria (Indias: väga madalasse seisuskasti kuuluv isik; saatuse hooleks jäetud, õigusetu inimene), 148
 paari_aastane jne.; ~k (paaristükk), 144; ~kesi (paaris[tikk]); ~line, 183;
 'paarima, 721; 'paari_miniek jne.; [kahe-] ~ne, 174;
 'paaris [olema]; ~s_arv jne.; ~stama (paaristikku ühendama), 691; ~s'tikk; ~tama, 692; ~ti; ~tu, 156; ~tu_arvuline [number] jne.; ~tuma, 701; ~tus, 180; 'paar_kümmend, paari_kümne, 627; 'paar_sada, paari_saja, 636
 'paas', 'pae, 390
 paasa, 90; ~püha jne.
 paas'ine, 174
 'paast, 267; ~uma, 726
 'Paasvere, koh. 'Paas'verre e. ~sse, 89
 'paaž (rüütliõpilane, rüütli-soost noormees), 253
 'paat' 1., paad'i, 304
 'paat' 2. (paatjas), paad'i, 304; ~jas (võidunud-kollakas), 109
 'paatos (kirg; tundeliigutus; pidulikkus, hoogsus [väljenduses]), 173; ~'lik, 500
 'Paatsalu, koh. 'Paat'sallu e. ~sse, 95

'paatuma (paaduma, tahkuma; kampsasse jääma), 683
 'paavian (ahv), 85
 'paavst (rooma-katoliku kiriku pea), 259; ~'lik, 496; ~lus, 173
 'paber, 138; ~ine, 183; ~i_nuga jne.; ~jas (paberitaoline), 157; ~'lik, 500; ~raha jne.
 'pabe'ros's, 258
 'pabul, ~a, 126
 'pada, paja, 191
 'Pada, koh. ~le, 90
 'padi, pad'ja, 466; ~jas (padjataoline), 157
 'padin, 126; ~al [voolama]
 'Padise, koh. ~sse, 605
 'padisema, 698; 'padistama, 691
 'pad'ja vt. padi; ~line, 183; ~nd (polster), 140; ~ne, 174
 'padrata vt. patrama
 'padrik, 144
 'padrun, 138
 'padu (moldorg), 'pao, 213; ~meri, ~rannik jne.; ~r (soine koht, uhtmaa), 126
 'pae vt. paas; ~kivi jne.
 'Paeküla, koh. 'Pae'külla e. ~sse, 90
 'pael, 220; 'paelaline, 183; ~jas (paelataoline), 109; ~ne, 166; ~uma (võrku püüdma, siduma, võluma), 726; ~uss jne.; 'paelutama (paeltega varustama; paeluma), 692
 'pae_murd [murru] jne.; 'paene, 164

Nõukogude sõjalise okupatsiooni ja Muugi hukkumise tõttu 1941. a teostamata.

Meenutagem taustaks, et aastal 1925, kui ilmus EÕSi I köide, sai eesti trükisõna 400-aastaseks (kuigi tol ajal peeti alguseks aastat 1535). Oli Eesti Vabariigi aeg ja kirjakeele eriti intensiivse arendamise ajajärk.

EÕSi tähtsus kirjakeele ajaloos on: 1) tollal veel ebaühtlase kirjakeele ühtlustaja ja stabiliseerija, 2) kirjakeele arendaja rohke sõnaloomega – isegi sel määral, et raamatust saab ideid noppida tänapäevalgi, 3) esimene õigekeelsussõnaraamat (EKÕS oli õigekirjutussõnaraamat).

Elmar Muuk. **Väike õigekeelsus-sõnaraamat**. 1. tr Tartu: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, 1933. 458 lk – 10. tr 1946.

Et EÕSi koostamine venis ja kõigile käepärane õigekeelsussõnaraamat ikka veel puudus, tegi EKS 1932. a novembris Elmar Muugile ettepaneku koostada väike õigekeelsussõnaraamat. 1933. a kevadel saigi Muuk käsikirja valmis. Võrreldes Veski akadeemilise sõnaraamatuga oli Muugi VÕS väike praktiline tarbeväljaanne, mis sai rahva hulgas väga populaarseks. Sellest on ilmunud 10 trükki (kaht Stockholmi trükki arvestades 12). VÕSi trükkide vahel on erinevusi, eelkõige normingute muutumise tõttu. Võib kõnelda neljast eri redaktsioonist: neli esimest trükki (1933, 1933, 1934, 1935) on I red, 5. ja 6. trükk (1936, 1937) on II red, 7. trükk (1940) on III red, 8., 9. ja 10. trükk (1945, 1946, 1946) on IV red. On näha, kuidas Muuk II ja III redaktsioonis loobus normingute liiga jäigast konstrueerimisest ja arvestas üha rohkem tegelikku keelekasutust. IV redaktsiooni kolm trükki ilmusid juba pärast Muugi surma. Uusväljaande olid toimetanud Arnold Kask ja Elmar Elisto, kes tegid võimalikult vähe parandusi: olid sunnitud lisama ligi 250 nõukogude sõna, mõned uut võimu häirivad sõnad välja jätma, tähendussetusi uue korraga

kohandama, aga ortograafias, ortoepias ja morfoloogias oli ainult üksikuid pisikohendusi.

Ka Elmar Muuk tegutses selle nimel, et jõutaks ühise, üldtunnustatud ja kindlapiirilise kirjakeeleni. Rohkem kui keegi enne teda, jälgis ta aga tegelikku keelekasutust ja selle tendentse. See viis teda kaugemale mõnestki Veski logistsistlikust seisukohast ning lähemale Andrus Saareste ühiskeelsusele, pannes samal ajal valikuliselt omaks võtma Johannes Aaviku keeleuudenduse ettepanekuid. Koostades 1933. aastal VÕSi, tegi Muuk rohkesti ettepanekuid EKSi keeletoimkonnale. Need võeti häälteenamusega vastu, kusjuures tugevalt toetas Saareste. Otsuste hulgas olid nt *f*-i ja *š* õigekirjutus, võõrsõnade välte märkimine ja võõrsõnade kirjutuse ühtlustamine, *pesa*-tüüpi laensõnade käänamine, mäarsõnalise seesütleva tugev aste jm.

Muugi VÕS on puhtalt tähestikulise järjestusega sõnaraamat, mis rahvaväljaande vormiks ongi sobivam. Märksõnade arv jääb alla 40 000. Esituse kokkusurumise huvides ei anta suuri liitsõnasarju, vaid üksnes liitumisviiside mallid. Erinevalt EÕSist on märgitud mitte hääliku-, vaid silbivälde. Hilisemad ÕSid (v.a 1953. a VÕS) märkisid taas häälikuvälde, kuni ÕS 1999 pöördus tagasi silbivälte juurde. Palatalisatsioon on märgitud. Igal käänd- ja pöörsõnal seisab juures tüübinumber ning sõnastikuosale eelneb väga detailne tüübistik (1. trükis 1166 tüüpsõna, 5. trükis 845). Sõnaseletused on napisõnalised, kus võimalik, on eelistatud seletuse asemel sünonüümi või tähendusvälja osutust, nt *aria* (laul), *koovitaja* (lind). Väikesesse köitesse on ära mahutatud ka õigekirjutusjuhised. I redaktsioonis on kohanimede loetelu eraldi, alates teisest on kohanimed sulatatud sõnastikku sisse.

Muugi VÕS kui eriti suure levikuga raamat oli eesti kirjakeele tegelik ühtlustaja.

Haridusministeeriumi soovil koostas E. Muuk veel „Eesti koolisõnaraamatu” Tartu, 1938 (255 lk). See oli aga juba liiga napp. Samal ajal ilmus nii kooli kui ka teiste keelekasutajate tarvis Jaan Ainelo teat-

'ots'mik (otsaesine), 81; 'otsmi-
ne, 43; 'ots 'tarbekas, 18, =
'ots 'tarbe kohane; 'ots 'tarbe-
tu; ots 'tarve; otsuke[ne], 44
otsus, 38; ~e 'võimeline; ~'lik,
81; ~tama, 99; ~tav, 26;
~tuma, 103; ~tus, 40; ~tus-
võime; ~tus 'võimeline

o'vaal (munakujuline kõver-
joon), 51; ~ne (pikerik-üm-
margune), 36

ovatsi'oon (tormiline auaval-
dus), 51

o/ü e. o.-ü. (firmanime osana:
O/Ü) = osaihing

P.

p. = punkt; penn; päev

'Paabel (= Babülon), ~i, 29

paabu, 11; ~'lind

'paaduma (kõvaks kuivama,
koorikuliseks, kiviseks muu-
tuma), 103; paadutama (paa-
duma panema, kõvastama), 99

'paak (1. anum, reservuaar; 2.
laevasõidu-märk), paagi, 61

'paaks 'puu

'paan (metsa- või karjamaa ju-
malus [kreeka mütoloogias]),
paani, 50

paanika (kabuhirm), 31; paani-
line [hirm], 43

'paar, paari, 50; ~i [minema]

'paaria (Indias: väga madalasse
seisusse kuuluv isik; saatuse
hooleks jäetud, õigusetu in-
mene), 31

paari 'aastane; paarik (paaris-
tükk), 30; paariline, 43; 'paa-
rima, 106; 'paaris [olema];
paaris 'arv; paaris 'tikku;
paaritama, 99; paaritu, 17;
paaritu arvuline; paaritu-
ma, 103; paaritus, 40; 'paar-
kümmend, paari 'kümne,
'paari kümmend, paari 'küm-
nesse, paari 'kümnete, paari-
'kümneid, paari 'kümnetesse
e. paari 'kümneisse; 'paar sa-
da, paari saja, 'paari sada,

paari sajasse, paari sadade,
paari sadasid {e. paari sa-
du}, paari sadadesse

'paas, 'pae, 'paat e. 'paas'i, 'paa-
de e. 'paesse

paasa, 8; ~'püha

'paast, paastu, 52; ~uma, 107

'paaž (rüütliõpilane, rüütliisost
noormees), paaži, 50

'paat, paad'i, 63

'paat'jas (võidunud-kollakas), 18
'paatos (tundeliigutus; pidulik-
kus, hoogsus [väljenduses]),
40; ~'lik, 81

'paatuma (paaduma; kampsse
jäama), 103

'paavst, paavsti, 50; ~'lik, 81;
~[I]us, 40

paber, ~i, 29; ~ine, 43; ~i-
nuga; ~'lik, 81; pabe'ros's,
51; ~'raha

pabul, ~a, 26

pada, paja, pada, 'patta e. pa-
jasse, padade, padasid e. pa-
du, padadesse

padi, pad'ja, 'pat'ja, 'pat'ja e.
pad'jasse, 'pat'jade, 'pat'ju,
'pat'jadesse e. pad'jusse

padin, ~a, 26; padisema, 96;
padistama, 99

padrik, 30

padrun, ~i, 29

'pae vt. paas; ~'kivi

mik „Eesti keele õigekeelsusreeglid” Tartu, 1933 (341 lk). Selle 2. trükk sai 1946. a pealkirja „Keeleline teatmik”. Raamatus olid õigekirjutusjuhised, käänamis- ja pööramistabelid, 10 000 märksõnaga sõnastik, etnonüümide loetelu, kohanimede valimik, mütoloogiliste nimede valimik, kultuuritegelaste nimestik, tsitaatsõnad ja -väljendid.

Suur õigekeelsus-sõnaraamat. ENSV TA Keele- ja Kirjandusinstituut. 1. vihik Tartu: RK „Teaduslik Kirjandus”, 1948; 2. vihik Eesti Riiklik Kirjastus, 1951. 288 lk.

Kohe pärast sõda hakati 1947. a asutatud Keele ja Kirjanduse Instituudi kollektiivse tööna tegema suurt täielikku õigekeelsussõnaraamatut. See oli kavandatud veel mahukamana kui EÕS ning pidi ilmuma vihikute kaupa. Käsikirja koostasid Arnold Kask ja Erich Raiet, viimistles J. V. Veski. Töötati välja uus, VÕSi omast hulga väiksem muuttüübistik (115 tüüpsõna). Koostamisel rõhutati peale otstarbekuse ja järjekindluse rohkem ka rahvakeelsust, aga suuremaid muudatusi ette ei võetud.

SÕSi tegemine jäi aga pooleli sõna *kobrasrott* juures. Selle põhjusi oli mitu: A. Kask ja J. V. Veski olid koormatud ülikoolitööga, poliitiline olukord oma järskude ümberhindamistega oli ebasoodne, oli vähe materjali sõnavara muutumise kohta, sh eriti oskussõnavara kohta. Sõnaraamat oleks venima jäänud ja esimesed vihikud kiiresti vananenud.

Poolikuks jäänud sõnaraamatu kaks vihikut ei etendanud tegelikult keeleelus mingit osa.

Väike õigekeelsuse sõnaraamat. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1953. 350 lk.

Et õigekeelsussõnaraamatut liiga kaua oodata ei tuleks, otsustati 1951. a kõigepealt valmis teha üks väiksem, seegi Keele ja Kirjanduse Instituudi kollektiivse tööna. Tegemist juhendas Arnold Kask. Tollal ainuvalitsenud rahvalikkuse põhimõtte alusel püüti sõnaraamat teha

keelimpiste (õmblustöös); ~vaip
keelitama⁹¹ [kedagil (veenema või lalutama milleski, „auku pähe rägakima“); keeliti *adv.* (keelte kaupa); keelitus, -e²⁰ (keelitamine)
keeljas, -a, -at¹⁰ = keeletaoline; keelkond, -konna⁹⁷ = keelesüsteem (rühm päritolult ühiseid tunnuseid omavaid keeli)
keel *geogr.*; ~luide *geogr.*
keelma, keelan¹¹³ = keelama [eesti-keelne, -se¹⁷; keel, pil'l
keel pil'l]ansambel; ~kvartett; ~kvintett; ~muusika; ~mängija; ~orkester; ~seksiett; ~trio
keelregister *muus.* (orellil); [õige-]keelsus, -e²⁵; ~tapp [-tapi] arhit.
keeltehoidja (viilulil); ~oskus; ~vahe-line [sugulus]
keelu vt. keeld; ~abi nõu; ~aeg (jahipidamise); ~alune [kaup]; ~kaup *jur.* (запретный товар); ~mets *jur.* (üldiseks kasutamiseks, eriti jahipidamiseks keelustatud mets); ~märge *jur.*; ~märk [-margil] ka *muus.* bekarr; ~määrus; ~piirkond; ~seadus; ~sil't
keel-us'lased *mitm.*, *zool.* (sugukond ämblikulaadseid: Linguatulidae); ~us's *zool.* (Linguatula); ~us'silised *mitm.*, *zool.* (selts ämblikulaadseid: Linguatulida)
keelustama⁹¹ (keelu alla panema); keelustamine, -se²⁴; keelustatud [vara]; keelustus, -e²⁶
keelusüsteem *jur.*; ~tariif; ~tol'l maj.; ~tsoon; ~tun'd (liiklemise kohta); ~õigus
keelvile *muus.* (orellis); ~vilestik *muus.*; ~õielised *mitm.*, *bot.* (alam-sugukond korvõielisi: Liguliflorae); ~õis *bot.*
keem, keema⁷² (keemine, näit. kartulid võeti poole keema pealt ära); keema, keeda e. küa, keedakse e. kilakse¹¹⁵
keemia²; ~dötsent; ~insener; ~ko'mbinaat; ~laboratoorium; ~osakond; ~professor; ~teaduskond; ~tehas; ~toode, ~tun'd (koolis); ~tööstus; ~tööstus arte'l; ~tööstuslik; ~tööstus ministerium; ~vabrik; keemik, -u³ (keemia eriteadlane); keemiline, -se²⁴; keemilis-farmatseu'tiline [laboratoorium]; keemilis-tehnoloogiline
keemine, -se²³
keemishiliistus *keem.*; ~hõlbusti *keem.* (keemist hõlbustav vahend, aine); ~punkt *füüs.*; ~temperatuur; ~täpp = keemispunkt; ~vaht [-vahul

keene, -se¹⁸ (kesi sisaldav, aganane)
Keeni, -sse e. Keeni⁴¹ (raudteejaam ja külakond Valga rajoonis)
Keenia [mägil]; **Keenia** *maa*; -le (Inglise koloonia Ida-Aafrikas)
keep, keeba⁹⁷ *tehn.* (õnar, soon, rihv)
keep, keebi⁹⁹ (varrukata ülerõivas)
keepama, keebata¹⁰¹ *tehn.* (keepa, õnarat lõikama: желобить)
keer, keeri⁷⁵ = keerd; ~aja²; ~aja-lihas *anat.* (musculus rotator); keerakas, -a, -at¹⁰ (keerdus, täis keerdusid; riuklik, täis vigureid); keerakus, -e²⁶
keerama, keerata¹⁰², keeramine, -se²⁴
keerang, -u³ (ühekordne keeramine); keerasmik, -iku, -ikku²⁴ (tuulepööris, tuule ja sajuga mahalöödud koht viljas)
keerd, keeru⁹⁰ *subst.* (näit. lõngal, spiraalil, elektripooli mähisel, sõrmejaljel jne.); *adj.* (keerde sisaldav, keeruline); ~e vt. keere; ~e *nurk* *tehn.* (угол закручивания); ~ergused¹⁰ *mitm.*, *zool.* (alamklass tigused: Streptoneura); ~hein *muus.* *bot.* (Ruppia spiralis)
keerti vt. keert; ~annus *sõj.* (hobusetoiduannus); ~staja² *sõj.*; ~stama⁹¹ (hobusemootora hankima); ~ustus, -e²⁶
keerdjahutaja = ~jahuti *tehn.*, *keem.* (охлаждающий элемент); ~kaalud *mitm.*, *füüs.* torsioonkaalud; ~kasv mets.; ~käik; ~küsimus; ~lehtikud *mitm.*, *bot.* (klass taimi: Filicinae); ~lehisus = ~leht-haigus (teat. taimede kidumishaigus); ~lüliti *tehn.* (pööratav lüliti); ~ne, -se¹⁷ (keerdus-olev); ~pu'klane *zool.* (nõgesloom: Physophora hydrostatica); ~puurimine *münd.* (вращательное бурение); ~puur, masin; ~sammal *bot.* (Tortella); ~sammak ka arhit.; ~sarv kits. süs, -e²³ (keerdusolek); ~sõl'm; ~säuk (villal); ~treplased²⁵ *mitm.*, *zool.* (sugukond tigused: Scalaridae); ~trepp arhit.; ~tuul
keerdu [minema]; ~kasvanud [puul]; ~läinud [lõng]; ~ma⁹² (keerduminenema); ~mine, -se²⁴
keerdumiskõverus (näit. roidel); ~vaha [kõis]; keerdus [olema]; keerdumus, -e²⁶ (puidul: keerdukasvanud olek)
keerdvetruvus *füüs.* torsioonilastsus; ~vibrilane (algloom: Trypanosoma); ~vise (näit. veepalliga); ~vool *tehn.* (aheldatud kolmeaasine vahelduvvool); ~voolu, mootor *tehn.*;

„Suur õigekeelsus-sõnaraamat“ 2. v 1951

paber, -i⁴; ~i_u'korv; ~i_u'käärid
mitm.; ~i_u'leht; ~i_u'nuga; ~i_u-
'tööstus; ~i_u'vabrik; ~lik, -iku,
-ikku⁸² [asjaajamine]; ~'nöör
pa'be'ros's, -ros'si⁷²
pa'beros'si/'karp [-karbi]; ~'kest;
~'ots; ~'pit's
paber_rahha
pabul, -a³
pada, paja; m. os. -sid⁵⁰
pada, pada⁴⁵ = pott (mast kaardi-
mängus); ~emand; ~'äss
padi, pad'ja, pat'ja⁷⁷; ~jas, -a,
-at¹⁰ (padjataoline)
padin, -a³; ~al [jooksma]; padit-
sema⁹¹; padistama⁹¹
pad'jand, -i⁴ (padjataoline moo-
dustis, polster); pad'ja_püür
padrik, -u³; ~uline, -se²⁴ [mets]
padrun, -i⁴; ~i_'kest; ~i_'tasku
padu⁴⁵ (madal vesine koht); ~me-
ri (mööna ajal kuivaks jääv me-
re osa); ~ran'nik; ~'vihm (vä-
ga tugev vihm)
'pae/kallas; ~'kiht; ~kivi
'pael, paela; m. om. paelte, m. siss.
paeltesse e. paelusse⁶⁹; ~jas,
-a, -at¹⁰ (paelataoline); ~rohi
(taim); ~uma⁹² (kütkestama);
~'us's; paelutama⁹¹ (paeltega
varustama); ~uv, -a³
'pae/'murd; ~ne, -se¹⁸; ~'pealne
pa'gaas, -gaasi⁷³ = pagas
pagan, -a³; ~'lik, -iku, -ikku⁸²
pagar, -i⁴; ~i_'leib; ~i_'toode
pagas, -i; siss. -i[ssse]⁴ = pagaas
pagema⁹⁴ = põgenema; pagenda-
ma⁹¹ (maait välja saatma, asu-
misele saatma); pagendus, -e²⁶
pagin, -a³ (äkiline [tuule-, vihma]-
hoog)
pagu 1., 'pao⁵² (mineraal)
pagu 2., 'pao⁵² (pakkumine, põ-
genemine; paokoh); ~lane,
-se²⁴; ~las, aasiad mitm.
pagun, -i⁴
paha⁴⁷; ~'endeline; ~ks_panev;
~loomuline; ~'meel; ~nda-
ma⁹¹ (pahaseks tegema; paha-
ne olema); ~ndus, -e²⁶; ~ne,
-se¹⁸; ~nema⁹¹; ~'ret', -ret'i,
-ret'ti⁶² (paha vaim, kurat);

~'taht'lik; ~'taht'likkus; ~-
'tihti
pahe⁴⁰; ~line, -se²⁴; ~lilus, -e²⁶;
pahem, -a³; ~m_pidi; ~m_~
'poolne; ~m_~'poolsus, -e²⁵; ~-
nema⁹¹ (pahemaks muutuma)
pahin, -a³; ~al [voolama]; pahi-
sema⁹¹; pahistama⁹¹
'pahk, paha⁵⁴ (väärmoodustis, mü-
gar, muhk puul, taimelchel
jne.); ~'lik, -iku, -ikku⁸² [puu];
~'luu (jalal); ~'säask
'pahl, pahla⁶⁹ ([terava otsaga]
vaib, varras)
pahmakas, -a, -at¹⁰ (pehme tomp)
'pahmama, palmata¹⁰² (pahmast
tallama); pahmas, 'pahma³⁴
(peksmiseks mahalaotatud suvi-
vilja lade)
'pahn, pahn⁶⁹; pahnane, -se¹⁹
'pahtel, -ti, -titi¹⁴ (labidake pra-
gude kittimiseks, värvide sega-
miseks v. kõrvaldamiseks mingi-
t pinnalt); paheldama⁹¹
'pautuma⁹² (kuivama, kõvaks tõm-
bama, tarduma)
pauksis [olema] (vaenujalal, vim-
mas); ~se [jääma]; pahu_pidi;
pahun, -a³; pahurus, -e²⁶
pahvak, -u³ (purse, puhkemine);
'pahvama, pahvata¹⁰² = pah-
vatama⁹¹; 'pahvima, pahvin¹⁰⁶
'pai⁹⁰; kesk. 'paim, üliv. kõige
'paim
paiats, -i⁴ = pajats
paigal [seisma]; ~dama⁹¹ (paigale
panema, kohale seadma); pai-
gale [panema]; ~e_panev; pai-
ga_lind; ~line, -se²⁴; ~'seisev;
paigalt [nihkuma]; ~'tammumi-
ne, -se²⁴; ~i_'nihkumine, -se²⁴
paigutama⁹¹ [kedagi v. midagi
kuhugi] (piirama mingile alale;
paikseks tegema); paigustama⁹¹;
paigutama⁹¹; paiguti; paigu-
tine, -se²⁴; paigutuma⁹¹; paigu-
tus, -e²⁶
'paik, paiga; m. siss. -adesse e.
paigusse⁹⁴; ~ama, paigata¹⁰¹
(lappima); ~a_pidamatu; ~a_~
pidav; ~'kond, -konna⁵⁵; ~'lik,
-iku, -ikku⁸² (kohalik, lokaalne);
~ne, -se¹⁷ (ühel kohal asuv);

„Väike õigekeelsuse sõnaraamat” 1953

elulähedasem ja rahvakeelele vastavam. Peale selle rõhutati kirjakeele ühtsust. Nii sõnavalikus kui ka morfoloogias lähtuti sõna või vormi esinemissagedusest, tavalisusest. Märksõnu on 1953. a VÕSis ligikaudu 36 000. Jäeti välja hulk tarvilikke perspektiivikaid keelendeid, sest need polnud sõjajärgses napis kirjasõnas tavalised. Kirjakeel pidi olema üks ja ühtne, allkeelte olemasolu ja vajadusi tollal ei nähtud. Vähendati forsseeritult rööpvorme, eriti keeleuenduslikke.

Tsiteerigem taotlusi sõnaraamatu eessõna järgi: „... käesolev „Väike õigekeelsuse sõnaraamat” [on] seadnud endale eelkõige ülesandeks püüda kõikuvuste ja rööpvormide esinemist keeles vähendada ja suunata keeletarvitust võimalikult suurema ühtsuse poole, eelistades seejuures neid vorme, mis on üldrahvalikult laiemalt tarvitavad ning mis rohkem vastavad eesti keele arenemise seaduspärasustele. Loomulikult ei ole saadud ka käesolevas sõnastikus veel täiesti vältida paralleelvorme; nende esinemise puhul on siiski püütud viidata enam eelistatavaile sõnakujudele” (eessõna lk 5). J. V. Veski rahul ei olnud: tema arvates ei peetud küllalt oluliseks ka keelesüsteemi ja otsustati üksikkeelendite kaupa.

Seetõttu tuleb 1953. a VÕS hinnata vaeseks ja jäigaks sõnaraamatuks, mis Muugi VÕSi järel polnud mitte edasi-, vaid tagasimineku. Jäikust võimendas totalitaarses ühiskonnas kergesti leviv arusaam, et keelend, mida pole „keelesüsteemis” õõsis, ei olegi õige keelend.

Kohanimesid 1953. a VÕS ei esitanud, sest käimas oli poleemika võõrnimede kirjutamise pärast: olid aktiveerunud häälduspärase nimekirjutuse taotlejad.

Õigekeelsuse sõnaraamat. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Toimetanud Ernst Nurm, Erich Raiet ja Magnus Kindlam. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1960. 872 lk.

1950. aastate jooksul oli hoolega tehtud uuema erialakirjanduse sedelkartoteeki. Oskussõnadest koostati erialade kaupa nimestikud

ne [imik]; ~kü'mne_aa'stane; ~kü'mne_meheline; ~line, -se ²⁴ *ninus.*, *omds.*; p'aarima, paarim ¹⁰⁶ *van.* paarituma; ~m'ees = paariline; ~mee'trine; p'aari_minek; ~minuti-line; ~nädalane; p'aari_paneik; ~päevane

p'aaris [olema]; paari_sammuline [vahe-maa]; ~a'rv; ~arvuline; ~harjutus *sport.* (kahekesi sooritatav harjutus); ~kabjalised *zool.* → soralised; ~kontod *mitm.*, *maj.*; ~mä'ng *sport.*; ~po'st sõj. (kaks tunnimeest sisse-käigu juures); ~rakend; ~r'iim *kirj.*; ~su'l'gjas [liitleht] *bot.*; ~sõit *sport.* (iluuisutamisel); paaristama ⁹¹ (paaristikku ühendama); ~tan'ts; paaristi'kku = paariviisi; paaristuma ⁹¹; ~turakas (kaardi-mäng); ~tõuge *sport.* (suusatami-sel); ~tõu'keline [suusatamine]; ~uimed *mitm.*, *zool.*

paaritama ⁹¹; paaritamine, -se ²⁴; paari-tamis_iga [-ea] *jt.* = paaritusiga *jt.*; paariti = paariviisi; paaritu ² [arv]; paaritu_arvuline; paaritu_kab-jalised *zool.* kabjalised; paarituma ⁹¹; paaritumine, -se ²⁴

paari_tun'niline
paaritus, -e ²⁶; ~a'eg põll.; ~a'ndmed põll.; ~h'oo_a'eg põll.; ~iga põll.; ~kamp_aania põll.; ~pl'aan' põll.; ~pu'kk põll.; ~ses'oon põll. paari-tushooaeg

paaritu_su'l'gjas *bot.*
paaritus/v'iis [-viisi] põll.; ~võ'imeli-ne põll.; ~võ'imetus *vet.*

paari_v'iisi

p'aar/kümmend, paarikü'mne, p'aari-kümmend, paarikü'mnesse, paari-kü'mnete, paarikü'mneid, paarikü'mne-lesse *e.* paarikü'mneisse; ~pere-ko'nd; ~sada, paarisaja, p'aarisada, paarisajasse, paarisadade, paarisada-sid, paarisadadesse; ~tei'st_küm-mend, paaritei'stkü'mne, p'aaritei'st-kümmend, paaritei'stkü'mnesse, p'aaritei'stkü'mnete, paaritei'stkü'mneid, paaritei'stkü'mnetesse *e.* paaritei'st-kü'mneisse

p'aas', pa'e, -i ⁷⁶; ~alus_põhi *geol.*, *põll.*

paasa_pühad (juutidel)

p'aas'/kõn'ni'tee; ~põrand; ~se'in

paa'st, paastu ⁷⁴; paastu_a'eg; ~uja ²; paastu_k'uu *van.* märts; ~uma, paastun ¹⁰⁶

paastu/m'aarja_pä'ev *folkl.* (25. märts);

paa'stumine, -se ²⁴; ~nädal; ~pä'ev; ~su'hkur (värviline tükkshukur); ~toi't; ~õhi *van.* (söögiõli)

p'aaž, paaži ⁷⁵ (daami saatja, austa-ja; *boi; aj.* rüütliõpilane; paažide korpuse kasvandik Venemaal); paa-ži_so'eng

paa't, paad'i ⁶⁷ 1. = paatjas

paa't, paad'i ⁶⁷ 2. (veesõiduk); ~ela-mu

paa'ter, -'tri, -'trit ¹⁴ 1. *kirikl.* (rooma-katoliku preester)

paa'ter, -'tri, -'trit ¹⁴ 2. *etn.* (rahadest ja krõllidest kaelaeh)

paatina ² *keem.*, *kunst.* (vasest v. pronksist esemete pinnal õhu käes v. oksüdeerumisel tekkiv õhuke värvi-line kiht)

paa'tjas, -a, -at ¹⁰ (kahvatukollane; luitunud-pruunikas); ~kõ'r'b [-kõrvil]

paa'tko'nd, -konna ⁵⁵ (paadi mees-kond)

paa'tos, -e ²⁵ (kirglik vaimustus, entu-siasm, pidulik hoogsus); ~li'k, -iku, -i'kku ⁸²

paa'tuma ⁹² (kõvaks kuivama, koori-kuliseks muutuma); paa'tumine, -se ²⁴

p'aavian, -i, -i ⁴⁹ *zool.* (*ahv.*: *Cynocephalus*)

paav'st, paavsti ⁷² (rooma-katoliku ki-riku pea); paavsti_m'eeine; paavsti_t'ool' *pilll.* (paavsti ametikoht); paavsti_võ'im; ~li'k, -iku, -i'kku ⁸²; ~lus, -e ²⁵ (paavstivõim)

paber, -i ⁴; ~fil'ter

paberi/ho'idja (kirjutusmasinal); ~hun'nik; ~jää'tmed *mitm.*; ~kau'plus; ~ki'ht; ~ko'mbinaa't; ~ko'rv; ~kuul'ike[ne]; ~käärid *mitm.*; ~ladu; ~le'ht; ~li'im; ~li-pakas; ~lõi'kamine; ~lõi'kamis_masin *tehn.*, *trük.*; ~masin *tehn.*; ~ma'ss *tehn.* (poolpaks mass, mil-lest paberi tootmisel kujuneb paber); ~m'oorus_p'uu *bot.* (*Broussonetia papyrifera*); ~m'äärija *nalj.*; ~nu-ga; ~pui't *tehn.*; ~riba; ~ru'l't; paber_isolatsi'oon *el.*; ~sor't; ~ta'o-line; ~toodang; ~t'ööline; ~töö'stus; ~tü'kk; ~uputus *pilll.*; ~vab-rik; ~vi'rn; paberjas, -a, -at ¹⁰ = paberitaoline

paber/kate; ~kau'p; ~ke'st; ~konden-saa'tor *el.*; ~ko't't; ~ku'ppel; ~laevuke[ne] *zool.* (meres elav li-mune: *Argonauta argo*); ~latern; ~li'k, -iku, -i'kku ⁸² [asiaajamine];

ja saadeti seisukohavõtuks paljudele asutustele ja eriteadlastele. 1960. a. ÕSis on umbes 100 000 märksõna ja oskussõnu sealhulgas väga palju. Sõnavalik on eelmise väikese sõnaraamatu omast üldse palju mitmekülgsem.

Endiselt on märgitud III välde ja palatalisatsioon. Muuttüübigistik jäeti samaks mis SÕSis ja 1953. a. VÕSis. Sõnaseletused on põhjalikumad ja täpsemad. Kohanimede valimik on eraldi sõnastikuosa järel, aga tuntumate taevakehade ja mütoloogiliste tegelaste nimed sisalduvad sõnastiku sees. Õigekirjutusreeglite osa on kirjutatud põhjalikumaks, uudsena on raamatusse lisatud tähtsamate ladinakirjaliste keelte nimede hääldamise juhised. Sõnaraamatus on ka vene, kreeka ja hiina nimede ümberkirjutustabelid.

Ühena neist, kes selle sõnaraamatu alusel koostasid järgmist sõnaraamatut, milleks sai 1976. a. ÕS, võin kinnitada, et sõnavara esindatuse poolest oli tegemist hea sõnaraamatuga. Kriitikat see raamat muidugi sai ja sealhulgas õigustatud kriitikat (ebaühtlused ortoepias, üksiksõnuti otsustamine morfoloogias, mõnede tarvilike rööpvormide eitamine, „tuntud” võörkohanimede häälduspärastamine jne). Oli vähemalt surve probleemide arutamiseks.

Suure levikuga sõnaraamat oli õigekeelsuse autoriteetne alus poolteist aastakümnet.

Õigekeelsussõnaraamat. ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituut. Toimetanud Rein Kull ja Erich Raiet. Koostanud Tiiu Erelt, Rein Kull, Valve Põlma, Kristjan Torop. Tallinn: Valgus, 1976. 928 lk.

Kuigi iga ÕSi ilmumise järel on räägitud sellest, et ÕSide koostamine peaks olema järjepidev töö, on alati läinud nii, et keelekorraldajad ei ole muu töö rohkuse tõttu saanud otsekohe järgmise trüki või väljaande peale mõtlema hakata. Ka 1960. a. ÕSi järel alustati uustrüki tegemist alles kuuekümnendate aastate lõpus. Mida kaugemale töö edenes, seda selgemaks sai, et sellest tuleb mitte 1960. a. ÕSi 2. trükk,

paa't'ko'nd, -konna⁵⁵ paadi meeskond; paa't'matus *arheol.*
 paa'los, -e²⁵ kirglik vaimustus, pidulik kõrgelennuline hoogsus; ~li'k, -liku, -li'kku⁸²
 paa'tuma⁹² kõvaks kuivama, paakuma; paa'tumine, -se²⁴
 p'aavian, -i, -i⁴⁹ *zool.* ahv: Papio
 paa'v'st, paa'vsti⁷² roomakatoliku kiriku pea; paa'vsti, m'ee'ne; paa'vsti, t'ool' *pillt.* paa'vsti ametikoht; paa'vsti, v'õim; ~li'k, -liku, -li'kku⁸²; ~lus, -e²⁵ paa'vstivõim
 paber, -i⁴; ~fil'ter
 paberi/hoidik (kirjutusmasinal); ~kangas; ~kau'p; ~kau'plus; ~ki'ht; ~k'oi *pillt.*; ~kombinaa't; ~ko'rv; ~käärid *mitt.*; ~ladu; ~le'ht; ~l'iim; ~lipakas; ~lõi'kamine; ~lõi'ke masin *tehn.*, trük.; ~masin *tehn.*; ~ma's's *tehn.* püdel mass, millest paberi tootmisel kujuneb paber; ~m'äärija *nalj.*; ~nuga; ~nutsak; ~pa'h'n; ~p'oogen; ~pui't *tehn.*; ~riba; ~ru'l'l; paberisolatsi'oon *el.*; ~sor't; ~toodang; ~t'ööline; ~töö'stus; ~tü'kk; ~uputus *pillt.*; ~vabrik; ~vi'rn; paberjas, -ja, -jat¹⁰ paberi-taaline
 paber/kate; ~kau'p; ~ke'st; ~kondensaa'tor *el.*; ~ko'lt; ~ku'ppel; ~laevuke *zool.* meres elav limune; Argonauta; ~latern; ~li'k, -liku, -li'kku⁸² [asjaajamine]; ~li'll; ~lohe; ~lõ'ng *tehn.*; ~n'õör
 pabero's's, -ros'si⁷²
 paberos'si/kar'p [-karbi]; ~ke'st; ~koni; ~o'ts; ~paber; ~pa'kk [-paki]; ~t'oo's; ~tubakas
 paber/pakend; ~raha; ~riie *tehn.*; ~rubla; ~servje'tt; ~tihend; ~toode; ~va'lge; ~õhuke; ~ü'mbris
 pabin, -a³ kõnek. ärevus, ähm; pabis-tama⁹¹
 pabul, -a³
 pada, paja⁵⁰
 pada, pada⁴⁵ potj; ~emand
 pada'ja n'n, -jan'ni⁷² kõnek. kaasa-pandud, -toodud v. saadetud (toi-du)pakk
 pada,ko'nn kärnkonn
 pada/kuningas; ~ma's't
 padav'ai kõnek. otsejoones, otsemaid, jalamaid, kiirustades
 pada,ä'ss

padekaa'ter, -'tri, -'trit¹⁴ (tants);
 padespa'n'n, -pan'ni⁷² (tants)
 padi, pad'ja, pa't'ja⁷⁷; ~alus *ehit.* vundamendi liivast v. kruusast alus; ~jas, -ja, -jat¹⁰ padjataline
 padin, -a³; padinad *mitt. etn.* naeltega puutallad jää käitmiseks; ~al [jooksmal]; padisema⁹¹; padistama⁹¹
 padi,ša'h'h valitseja tiitel mõnedes islamimaades
 pad'ja/kate; ~ke[ne], -se²⁴; ~ko't't; ~nd, -i⁴ padjataline moodustus, polster; ~ndama⁹¹ polsterdama; ~nd,t'aim *bot.*; ~p'üür; ~sõda
 padrik, -u³; ~uline, -se²⁴ [mets]
 padrun, -i⁴; ~dama⁹¹ [lõhkeainet] padrunitesse mahutama
 padruni/ka'n'dja sõj.; ~ka's't sõj.; ~ke'st; ~pesa sõj. (rauadõnes); ~pide sõj.; ~pun'kt sõj. padrunite väljaandmise koht väliolukorras; ~sa'l'v [-salve] sõj.; ~ta'sku; ~v'öö; padrun,võt'i *tehn.*
 padu⁴⁵ madal vesine koht; ~meri *geogr.* mõõna ajal kuivaks jääv mere osa; ~me'ts; padur, -a³ *geogr.* marš; ~ran'nik *geogr.*; ~ta'rn *bot.* (Carex buxbaumii); ~vi'h'm väga tugev vihm
 p'ae/jahu; ~kallas; ~ki'ht; ~kivi p'ae,kivi/killusti'k *ehit.*; ~m'üür; ~müüritis *ehit.*; ~plaa't; ~põrand paaspõrand; ~s'ein paassein; p'ae,klibu
 p'ael, paela; *m. om.* paelte (e. -ade); *m. siss.* paeltesse (e. -adesse) e. paelusse⁶⁹
 p'ae/lade; ~lahmakas
 paelake[ne]; -se²⁴; paela,kudumine; p'aelama, paelata¹⁰² (kinga)paelu kinni siduma
 paela/masin *tekst.*; ~m'ees kõnek. jefreitor v. seersant; ~o'ts; ~tel-jed *tekst.*
 p'ae,lava *geogr., geol.*
 paela,vabrik
 p'ael/hir'ss *bot.* (Digitaria); ~jas, -ja, -jat¹⁰ paelataline; ~kaunis-tus; ~keraamika *arheol.*; ~möö't; ~narmas; ~ornamen't *kunst.*; ~pi't's; ~rohi *bot.* päideroog; ~uma⁹² kütkestama; ~u's; ~us'sid *zool.* klass lameusse: Cestoi-dea; ~us'si,vastane [ravim]; ~u's's,tõbi *med., vet.*; paelustama⁹¹ van. paeluma; paelutama⁹¹ paeltega varustama; siduma, kütkendama; ~uv, -a³

vaid uus, iseseisev sõnaraamat. Keelelised muutused olid olnud suured, eriti palju vaeva nähti taas oskussõnavaraga. Ka selle sõnaraamatu oskussõnanimestikud käisid erialade kaupa spetsialistide käes ülevaatamisel. Sõnavalikul ja sõnaseletuste täpsustamisel oli toeks tollal juba kaugel üle 2 miljoni sõnasedeli jõudnud kirjakeele kartoteek.

R. Kull ja T. Erelt avaldasid sõnaraamatu tegemise ajal 1969. ja 1970. a neli suurt artiklit nii üld- kui ka üksikprobleemide kohta. Kirjutiste eesmärk oli ÕSi norminguile võimalikult laia kandepinna andmine, keeleuurijailt lahendustepanekute saamine. Pealegi vajasisid ÕSi tegijad toetust muutmissetpanekute läbiviimiseks vabariiklikus õigekeelsuskomisjonis, sest VÕKis 1970. aastate alguses valitsenud jäiga konservatiivsuse tõttu ei soovitud keele muutumist mõista. Kahjuks ei järgnenud neile demokraatlikkust üritavaile kirjutistele mingeid reageeringuid. Küll aga lahvatas kriitika otsekohe pärast ÕSi ilmumist 1977. a algul ning kestis terve 1977. ja 1978. aasta. Õigupoolest ei võtnudki kriitika ette tervet sõnaraamatut, vaid eelkõige selle lisaosa (õigekeelsusjuhised) ja morfoloogia. 1976. a ÕSi kritiseerisid kõik ja kasutasid kõik. Ilmus neli trükki kogutiraažiga 100 000, mis usutavasti on meie väikese rahva puhul suurim võimalik ÕSide arv.

1976. a ÕSis on umbes 115 000 märksõna (Henn Saari arvutused 1978. a). See raamat esindab eesti õigekeelsussõnaraamatu väljakujunenud tüüpi. Makrostruktuuri poolest on see täistähestikuline, sõnastikuosa järel on kohanimede valimik, õigekirjutusjuhised, tähtsamate ladinakirjaliste keelte nimede hääldamise juhised, vene, kreeka ja hiina nimede ümberkirjutustabelid. Märksõna kohta saab teada kirjakuju, liitsõnaosiste piiri, III välte, palatalisatsiooni, vöörõnas vajaduse korral rõhu. Käänd- ja pöördõnadel on tüübnumbri ja raamatu eesotsas asuva muuttüübistiku abil näidatud muutmine. Valikuliselt on antud infot sõnaliigi, rektsiooni ja tähenduse kohta. Rohkesti on kasutatud eriala- ja stiilimärgendeid.

Muuttüübistik jäi üldiselt samaks, mis ta oli 1960. a ÕSis, kuigi morfoloogia lahendus üsna suuresti muutus. Minki tagasi Veski-aegse tüübiti normimise juurde, andes keelekasutajale suurema vabaduse valida tüübis võimalike rööpvormide vahel. Harvemini kasutatavad rööpvormid on muuttüübistikus ümarsulgudes, näiteks on nii vormistatud *esitlema*-tüübi *esiteleva*-täisparadigma. Tärn märgib, et *i*-mitmust või lühikest sisseütlevat kasutatakse vaid osast selle tüübi sõnadest, nt tüüpsõna *udu* vormid *udusse* e *u`ttu**, tüüpsõna *hi`nd* vormid *hi`ndadesse* e *hinnusse**. Selleks muudatuseks saadi toetus ka VÕKilt.

1976. a ÕSi eel võeti ette suunamuutus võõrkohanime kirjutamises, kuid sõnaraamatus väljendus see veel puudulikult: oli üldmärkus kohanime rahvusliku kuju järgimise kohta, kuid nimeloetelus olid parandatud ainult kõige häirivamad nimekujud.

ÕSide pealkirjad on muide liitsõnamoodustuse ja kokku-lahku kirjutamise põhimõtete kõikumise näitlik õppevahend:

1918 õigekirjutuse-sõnaraamat

1925–37 õigekeelsuse-sõnaraamat

1933–46 ja 1948–51 õigekeelsus-sõnaraamat

1953 ja 1960 õigekeelsuse sõnaraamat

1976 õigekeelsussõnaraamat

Siit on näha, kuidas Veski ja Muuk pooldasid sõnaraamatu liigi väljendamisel liitsõna, mille kirjutasid sidekriipsuga. Muuk võttis sliitumise kujunedes keskelt *e* ära. Nurm lahutas pika liitsõna pooleks, Kull pani taas kokku.

1976. a ÕSil tuli olla õigekeelsuse juhtteos tervelt 23 aastat, kuni tema asemele tuli täiesti uut tüüpi keelekorraldussõnaraamat.

Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. Eesti Keele Instituut. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik ja Tiiu Erelt. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 1999. 3. tr 2003. 1040 lk.

ÕS 1999 jätkab ÕSide traditsiooni selle poolest, et temagi on universaalne sõnaraamat, sisaldades järgmist keeleinfot: ortograafia, morfoloogia, üht-teist ortoeepiast (silbivältena märgitud III valde, palatalisatsioon, rõhk), sõnamoodustus (tuletamine, liitsõnade nime-tavaline, omastavaline, lühitüveline ja s-liitumine), semantika (eriti võõrsõnadel, terminitel, uudissõnadel, vanamoelistel sõnadel, endis-aegsetel talupojasõnadel, paronüümidel jm tähenduse poolest raske-matel keelenditel). Märgendid annavad vihje sõna kasutusvaldkonna kohta või lisavad midagi semantilisele iseloomustusele: mis allkeelde või stiili sõna kuulub, mis värving tal on, missuguse hinnangu ta annab. Erinevalt eelmistest ÕSidest läheb sõnaraamat sõnatasandilt edasi ning näitab ka, kuidas sõnu lausetes kasutada. On rohkesti näiteid sõnade hariliku ümbruse, väljendite, reksiooni jm kohta. Needsamad näited aitavad ka sõnatähendusest paremini aru saada.

Morfoloogia esitus on ÕS 1999-s uus – selle üldsüsteemi tegi sõnaraamatu tarvis Henn Saari. Tüüpe on 69 ning iga tüübi esimene tüüpsõna on põhiline, mille najal saab kõiki selle tüübi sõnu õigesti käänata või pöörata. Ligi kolmandikus tüüpides on antud veel täpsustatud alltüüpsõna(d). Rööpvormide osaline realiseerimine tüübis ei ole enam tähistatud tärniga nagu ÕS 1976-s, vaid seda on selgitatud märkustega vastavate tüüpide juures.

Sõnaraamatu struktuur ei ole nii lihtne kui rangelt tähestikulise ülesehitusega 1960. ja 1976. a ÕSil. On tagasi mindud kolmeköitelise EÕSi sõnapesade poole. See võimaldab paremini demonstreerida sõnamoodustuspesi, kuid raamatu kasutajal võib tulla raskusi materjalil orienteerumisel ja keelendi kiirel ülesleidmisel.

Sõnartikleid on umbes 50 000, kuid need sisaldavad veel rohkesti liitsõnu ja tuletisi, mis on märksõnadena esile toomata – kokku

paast <20: paastu, _paastu> *paastumine; paastuaeg*. Peab paastu *paastub*. Suure paastu ajal *vastlapäevaste lihavõtte*n. Paastu_aeg, _nädal, _päev, _suhkur värviline *tükksuhkur*, _toit, _õli vmo *toiduõli*

paastu, kuu märts; paastumiskuu
paastuma <5: paastuda, paastun> *söömata* v *vähese söögi*ga olema; ÜLEK muudest elumõnudest loobuma. Paastuja

paastu, maarja päev 25. märts

paaz <20: paazi, _paazi> *daami saatja, austaja; boi; A: rüütliüpilane; paažikorpuse kasvandik Venemaal*. Paazi_soeng

paat <20: paadi, _paati> (*veesõiduk*). Kahene, neljane *paat, parem*: kahe_, nelja_paat. Pööras paadi *ninaga* v paadi_nina kalda poole. Paadi all elada ÜLEK *kodutu olla*. Kummi_, mootor_, sõude_, hülje_, traal_, posti_, kaluri_, kaksik_, kiir_, võistlus_, kahuri_paat. Paadi_klass, _meister, _kuur, _sadam, _sild, _matk, _sõit, _kujuline *paatjas*. Paat_elamu, _matus. Paadike(ne)

paater 1 <9: paatri, _paatri> RELIG *roomakatoliku preester*. Kass loeb paatrit *kass lööb nurru*

paater 2 <9: paatri, _paatri> ETN *rühadest ja kröllidest kaelahe; kaelaraha*

paatina <8> KEEM, KUNST *vasele v pronksile oksüdeerumisel tekkin rohakas kiht*

paatjas 1 <8: -ja, -jat> MURDES *kahvatukollane, lüütnud-pruunikas*. Paatjas_pruun, _punane

paatjas 2 <8: -ja, -jat> *paaditaoline, -kujuline*

paat.kond <21: -konna, -konda> *paadi meeskond*

paatos <12 ja 13: -e> *kirglik vaimustus, pidulik kõrgelennuline hoogsus*. Räägib suure paatosega v paatoslikult. Võlts_paatos

paatuma <1> *kõvaks kuivama, paakuma; ÜLEK tuimaks muutuma, panetuma*. Palavikust paatunud huuled. Raskest töös paatunud hing

paavian <vi-an 6: -i, -i; -vjan 9: -i, -i> ZOOL (*ahv*)

paavli päev 25. jaanuar

paavst <20: paavsti, _paavsti> *roomakatoliku kiriku pea, püha isa*. Paavstim kui paavst ise ÜLEK (*inimese kohta, kes püüab olla enam kui taotluste objekt ise*). Paavsti, -meelne katoliiklik, _riik

paavsti tool ÜLEK *paavsti ametikoht*

paavstlane <12 ja 13: -lase> *paavstimeelne, katoliiklane*

paavstlik <19: -liku, -likku> *paavsti v paavstivõimuga seotud*. Paavstlik võim *paavstivõim*, maa

paavstlus <12 ja 13: -e> *paavstivõim*

paber <9: -i>. Valge kui paber = paber, valge. Ruuduline paber = ruut_paber. Paber kannatab kõik(e). Pane kuuldu paberile *kirjuta kuuldu üles*. Sorib pabereid, pabereis. Direktor kirjutas paberitele alla (*dokumentidele*). Paus, paber_kalka. Vrd *nim-ga*: hõbe_, riis_, jää_, pärlmutter_paber ja *om-ga*: soola_POT, liiva_, maisi_paber. Pakke_, jõu_, kuivatus_, tualett, = kempsu_ ARG1 kaabli_ (*isoleerpaber*), noodid_, kärbse_, millimeetri_, kirja_, post_, vana_, ilu_, väärt_paber. *mitm*: laeva, laevadokumendid, juhi_ juhtluba, kapteni_, selli_, meistri_paberid. Vrd filter_paber kurnpaber ja paber_

filter. Paber_isolatsioon EL: _kott <-koti>, _kõderätt, _mähe, _nõör. Paberi_käärid *mitm*, _leht, _lipakas = _tükk, _poogen, _puit, _töö kirjatoõ, _tööline (*paberi-tööstuses*)

paberi_koi ÜLEK: *raamatukoi; kantsleiametnik*

paberi_korv. Käskiri rändas paberi_korvi (*ei avaldatud riikis*)

paberi, määrja HALV *kirjatöötegi*

paberi_mõs s TEHN *püdel segu paberi tootmiseks*

paberi_uputus ÜLEK (*rohke ja ülearu paberliku asjaajamise kohta*)

paberjas <8: -ja, -jat> *paberitaoline*

paber_taevuke[ne]. Lapsed ujutasid paberlaevukeksi. Meeres elavad limused paberlaevukekes ZOOL

paberlik <19: -liku, -likku>. Paberlik asjaajamine (*paberitel põhinev*). Paberlik peategelane ÜLEK (*eluvõoras, hingetu*). Paberlik kahin (*paberile iseloomulik*)

paber.ros s <20: -rossi, -rossi>. Karp, pakk paberosse. Pani (endale) paberossi ette, näkku. Paberossi_paber, _ots, _suits, _tubakas, _rohke (*pakk <-kardi>*), _pakk <-paki>

paber.raha. Kümnekroonine paberraha ja münt

paber_õhuke *õhuke kui paber*. Paberõhuke juustuviiil **pabin** <8: -a> ARG1 *ärevus, ähm*. Sattus, läks pabinasse. Võistlus_pabin

pabistama <52> *pabinas olema, närvitsema*. Ema pabistas oma poja pärast. Oled üks igavene pabistis v pabistaja

pabul <8: -a> *väike ümmargune ese v olend*. Õuna_, kartuli_, seene_, lapse_, lamba_pabul (*roe*)

pabu.rits <20: -ritsi, -ritsi> ARG1 *kakerpui* BOT

pada <16: paja, pada, _patta ja *padasse; padu ja padasid*. Ei ole midagi patta panna *pole millesti süüa teha*. Pada leidis kaane ÜLEK *kaks ühevärset inimest seid kokku*. Ajab, paneb, taob pada ÜLEK *luiskab*. Pani, heitis kõik ühte patta ÜLEK *käsitles eri asju ühviisi*. Malm_, leeme_, supi_, pudru_, tõrva_, raha_pada, vrd rahapaja. Paja_alune ÜLEK *kütus, _kindad, _lapp, _praad, _täis*, ETN. paja_ahelad ja _kook <-koog> (*paja ülesriputamiseks*). paja_krants ja _raud (*paja alla asetamiseks*)

pada <3> *poit*. Pada_emand, _kuningas, _äss, _mast **pada.jan n** <20: -janni, -janni> ARG1 *kaasatoodud, _pandud v saadetud (toidu)pakk*

pada.konn ARG1 *kärnkonn* ZOOL. Paks, lai nagu padakonn HALV. Lööb su laiaiks nagu padakonna HALV

pada.vai ARG1 *otsejoomes, otsemaid, jalamaid, kiirustades*. Pani padavai minekut v minema, padavai kodu poole

pada.äss. Istub nagu padaäss (*ei hakka minema*)

pade.kaater <9: -kaatri, -kaatri> (*taants*)

pades.pan n <20: -panni, -panni> (*taants*)

padi <18: padja, _patja, _patju ja *patjasidpäästevahend*), turva_ (*autol*), nõela_, templi_, rangi_, laagri_ TEHN, rull_ (*nt diivani*), hapniku_MED, õhk_padi TEHN. Sulg_, laast_padi = ARG1: sule_, laastu_padi. Padi_pakend, _pehme = pehme kui padi. Padja_püür, _kott <-koti>,

on sõnu ligi 130 000. ÕS 1999 näitab märksõnade ning artiklisestest liitsõnade, tuletiste ja väljendite hulgas selliseidki, mille asemel on keeles paremaid väljendusvõimalusi. Nende juurest viitab soovitatava keelendi juurde sõna *parem* (nt **.õppe.ala.juhataja**, *parem*: *.õppe.juhataja*). Teine soovitamismoodus on karmim: sõnad või väljendid, mida ei peaks kasutama, on looksulgudes ja väiksemas kirjas (nt {**koheselt**} kohe, {**taha.plaanile**} taga.plaanile). Sobimatutele, kuid ometi levima kippuvatele tähendustele osutab *ei tähenda* (nt **eduline** *edumeelne, progressiivne; ei tähenda: kasulik, soodus*).

Sõnaraamatus on rohkesti eri allkeelte kõrvuti seadmist. Keelekasutaja peab tundma ja teadma, mis allkeeles või stiilis ta räägib-kirjutab: kas argikeeles või neutraalkirjakeeles (**.plinder** ARGI *häda, kimbatu, kitsikus*), erialaslängis või oskuskeeles (**.seivima** SL *salvestama* INFO), paberlikus või neutraalses keeles (sub **.teostama**: teostab töid PABERL *teeb töid*; teostab juhtimist PABERL *juhib*), vanamoelises või praegusaegses keeles (**seltsi.maja** VMO *rahvamaja*, **.rippuvus** VMO *sõltuvus*) jne. Märgend on kõigis ÕSides iseloomustanud talle eelnenud sõna.

1999. a ÕSist paistab keelekorralduse uuenemine, mis sai alguse juba 1960. aastate II poolel, edenes samm-sammult ning jõudis sõnaraamatusse hilinemisega. Endine jäigalt käskiv normimine, mille taga on must-valge ehk õige-väär suhtumine mis tahes keelelisse nähtusse ning tahtmine tervet kirjakeelt ühtlustada, on asendunud suunava ja soovitava normimisega. Sõnaraamat esitab kirjakeele nüüdisseisundi ja soovitatavad arenguvõimalused, osutab vajaduse korral ka ebasoovitavaile kõrvalekaldeile, toonitab keeleliste vahendite rikkust ja allkeelte erisuguseid vajadusi.

Tiiu Erelt, Tiina Leemets. **Õpilase ÕS**. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2004. 324 lk.

Nagu eespool kirjutatud, oli XX sajandi ÕSide pikas reas päriselt koolile ja haridusministeeriumi tellimusel tehtud ainult üks – Elmar

.**paeluj**ma, -da, -b
.pae _murd, -muru, -.murdu
pagan _a, -at
Pagana _maa; -le
pagana _usk, -usu, -.usku
paganlik, paganliku, pagan.likku. Paganlike tavade mõjul. Palju paganlikke kombeid.
pagar, -i, -it
pagari _äri, -äri, -äri
pagas, -i, -it
pagelma, -da, -b *põgenema*
pagendalma, -da, -b *maalt välja saatma*
pagu, _pao, pagu. Inimesed läksid sõja eest pakku, olid paos.
pagulane, -se, -st *poliitilistel põhjustel võõrsil elav inimene*
pagulus, -se, -st
pagun, -i, -it *õlak*
paha, paha, paha; pahem, kõige pahem = pahim. Pahu = pahasid lapsi.
paha _meel, -meele, -.meelt = **paha** .meel
pahandalma, -da, -b
pahandus, -se, -st
pahalne, -se, -st
paharet , paharet'i, paha.ret'ti. Hulk paha-rette.
pahasti
paha _tahtlik, -.tahtliku, -.taht.likku
paha _tegu, -.teo, -tegu
paha _tihti
pahe, pahe, pahet
pahelijne, -se, -st
pahem, -a, -at
pahemal *vasakul*, **pahemale**, **pahemalt**
pahem _pidi
pahem _poolne, -se, -set *vasakpoolne*
.pahn _luu, -.luu, -.luud *luu sääre ja jalalaba vahel*
pahmakas, pahmaka, pahmakat
.pahn, pahna, _pahna *praht, tarbetu kraam; põhk*
.pahtel, _pahtli, _pahtlit
pahteldalma, -da, -b
pahuksis, pahuksisse

pahu _pidi
pahu _pool, -poole, -.poolt
pahur _a, -at
pahvatalma, -da, -b
.pahvima, _pahvida, pahvib
.pai, _pai, _paid
.Paide; -sse = .Paide
paigal, **paigale**, **paigalt**
paigaldalma, -da, -b
paigal _seis, -seisu, -.seisu
paigutalma, -da, -b
paiguti
paigutus, -se, -st
.paik, paiga, _paika. Mees rändab paigast paika. Neid paiku = paikasid.
.paikama, paigata, _paikab
.paike, -se, -st = **.paike**lne, -se, -st
.paik.kond, _paikkonna, _paik.konda
.paiklne, -se, -set
.paiknelma, -da, -b
.paiku
.Paikuse; -le
.pai _laps, -lapse, -.last
.painama, painata, _painab
.paindlik, _paindliku, _paind.likku; _paindlikum, kõige _paindlikum = _paindlikem. Paindlike okstega puu. Hulk paindlikke otsuseid.
.paind.likkus, -se, -st. Keha paindlikkus.
.paindulma, -da, -b
.paindumatu, _paindumatu, _paindumatut
.paindumatus, -se, -st
.painduv, -a, -at
.painduvus, -se, -st
painutalma, -da, -b
painutus, -se, -st
.pais, paisu, _paisu. Ehitati hulk paise = paised.
paise, _paise, _paiset
.paise _leht, -lehe, -.lehte
.pais _järv, -järve, -.järve
.paiskama, paisata, _paiskab
.paiskulma, -da, -b
paiste, _paiste, paistet. Sooendasin end ahjutule paistel.

Muugi „Väike koolisõnaraamat” 1938. Nähtavasti olid aga nii õpetajad kui ka õpilased selleks ajaks jõudnud Muugi „Väikese õigekeelsus-sõnaraamatuga” sedavõrd harjuda, et uuest, napimast ei oldud huvitatud.

Pärast mahuka „Eesti keele sõnaraamatu ÕS 1999” ilmumist tekkis taas vajadus väiksema koolisõnaraamatu järele. Sellest rääkisid nii emakeeleõpetajad, eesti keele kui teise keele õpetajad ning haridusministeeriumi töötajad, mispeale Eesti Keele Instituut võttis sõnaraamatu töökavva.

„Õpilase ÕS” ehk ÕÕS ei korda vormi poolest ühtki varasemat ÕSi – on isegi lihtsam kui eelmainitud kaks Muugi sõnaraamatut. On valitud kergeim vorm: iga märksõna algab uuest reast. Kõigis varasemais on mitmel viisil tähestikuliselt ja sõnamoodustuslikult kokku pandud pesad, mis aga algajale kasutajale võib raske olla. Lihtne vorm lubab hakata õpilasi sõnaraamatuga harjutama juba algkoolis, kui lugemine ja tähestiku järjekord selgeks saadud. Lihtsa sõnaraamatu omandanud õppur saab siis hiljem hakkama ka keerukamaga. Paraku jääb osa ühiskonnast lihtsustust vajama ka pärast kooli ega küünigi keerulisemate raamatuteni. Lihtsa sõnastiku abiga välditaks aga piinlikumad keelevead.

ÕÕS esitab eesti kirjakeele tuumsõnavara, mille kohta käivad üheselt mõistetavad kirjutus-, hääldus-, käänamis-, pööramis-, sõnamoodustus- ja tähendusnormid. ÕS 1999 ja ÕS 2006 hõlmavad juba mitu allkeelt ja osalt ka süntaksitasandit – seal on seetõttu antud rohkesti eeskujusid, valikuvõimalusi ja soovitusi, milledes orienteerub paremini see, kes on omandanud keele tuumosa normid. Koolile seab ÕÕSi normiks asjaolu, et „üleriigiline eesti keele, kirjanduse ja meediaõpetuse ainenõukogu soovitab kasutada „Õpilase ÕSi” eesti keele õpetamisel lisamaterjalina” (tiitellehe pöördele).

Sõnamuutmise esitab ÕÕS teisiti, kui seda seni tehtud. Ei ole tüüpsõnastikku ja igat sõna sellega siduvaid numbreid, vaid käändsõnade (sh ka liitsõnade) puhul on antud ainsuse nimetav, omastav

ja osastav kääne, omadussõnadel ka võrded. Tegusõnade puhul on *ma-* ja *da-*tegevusnimi ning kindla kõneviisi oleviku ainsuse 3. pööre (paljude verbide 1. pööre on ju tähenduse tõttu teoreetiline). Vajaduse korral on kas vormireas või näitelausestes lisatud raskeid vorme, nt mitmuse osastav, ainsuse sisseütlev, umbisikulise tegumoe olevik. Kaane sisekülgedel on antud ka vormimoodustustabelid. Tüüpsõnadele toetumist saab õppida vanemates klassides suure ÕSi järgi ning seda ei omanda paraku kaugeltki kõik õppurid.

Niisiis on ÕÕSi tähtsus selles, et ta annab lihtsas vormis normikirjakeele kõige olulisema info, mis tuleb omandada igal keeleõppuril.

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006. Eesti Keele Instituut. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006. 1220 lk.

Nagu ÕS 1999 on seegi õigekeelsussõnaraamat:

- 1) kirjakeele sõnaraamat, mis hõlmab eelkõige kirjakeele kui üldrahvalikult kasutatava ja ühtseima keelekuju sõnavara. Nii koha- kui ka sotsiaalmurrete sõnavara on napilt (eelmises sõnaraamatus mõnekümne sõna ja väljendiga esindatud släng on kas välja jäetud või viidud argikeele alla; vähese levikuga murdesõnu on välja jäetud);
- 2) tänapäeva keele sõnaraamat, mis esitab kirjakeelt, mida me praegu, XXI sajandi algul räägime ja kirjutame. Nagu eelmises sõnaraamatuski on pakutud ka potentsiaalkeelendeid, mis pole veel laiemas käibes, kuid mida kirjakeel vajaks;
- 3) universaalsõnaraamat, milles on mitmekesine keeleinfo, sh ka süntaksitasandilt. Eesti keele kohta on olemas kümneid spetsiaalsõnaraamatuid (seletussõnaraamat, murdesõnaraamat, fraseoloogiasõnaraamat, slängisõnastikud, vormisõnastik, sagedussõnastik, sajad oskussõnastikud jne), kuid universaalne on ainult ÕS;

- sina peal. Mees on viiekümmne peal (*viiekümmene*). Autol on koorem peal. Kiirus on peal. Hoiu poisil silm peal. Koha, vahe_peal. Peal_olek. *Vt ka* peale, pealt, peal, käima
- pea_lagi** *lagipea*. Pealaelt lahku kammitud juuksed. Pealaest jalatallani üleni
- pea_laud** *ETN laud, mille kohal pead soeti*
- pealdama** <5> *peale panema*
- pealdis** <12 ja 13: -e> *peale kirjutatud lühitekst*. Juhataja kirjutas avaldusele pealdise „Nõus“
- peale**. Laua peale. Haige keeras külje peale. Läks linna peale (*linna*). Poisid läksid paadiga järve peale (*järvele*). Sai kõrge koha peale (*kõrgele ametikohale*). On (hea) järje peale saanud. Selle töö peale kulub kaks päeva. Pandi vee ja leiva peale. Ärkasin kära peale (üles). Kobina peale, ehku peale = ehku_peale, hea õnne peale. Sai käima peale *jäi rasedaks*. Pika ootamise peale (*järele*). Mis sa selle peale kostad? Oli minu peale tige. Mängiti raha peale kaarte. Päeva peale läheb soojemaks (*päeva poole*). Selle aja peale on kõik unustatud. Tegi eksami viie peale. Sai naha v kere peale *sai peksa*. Täna, lapsed, peale, siit, seal, peale (*alates*). Peale minu on veel teisi, *parem kui lisaks minule*. Kõik peale Jüri olid kohal. *Ajaliselt*: {peale} → pärast lõunat, pühi, kooli, seminari. Andis kaubale peoga kommi peale v andis peoga kommi peale_kauba. Uni kipub v tikub peale. Tegime saarele ringi peale. Jõi õlut peale. Auto sõitis jalakäijale {peale} → otsa. Olgu peale, jäägu peale (*pealegi*). Koha, pika, see, mis, kust, tihti, peale. Peale_ehitis, _kasv, _trükk, _tõstja, _võtt. *Vt ka* peal, pealt ja *eraldi artiklitena esitatud* peale-verbid
- peale_ajama**. Kartulitele aeti muld peale. Ajas mulle hirmu peale. Ajab peale kui uni, mustlane. Peale_ajamine
- pealegi**. Olgu (siis) pealegi. Tassivad asju pealegi ühest kohast teise (*muudkui*). Tark tüdruk ja ilus pealegi (*peale selle*)
- peale_hakkama** *alustama; ette võtma; mõjuma, toime tulema*. Kool hakkab varsti peale. Mis ma miljoniga peale hakkan? Jõud ei hakka peale. Peale_hakkamine
- peale_hüppama** *millelegi hüppama; ARGV pragrama, kärkima*. Hüppa peale – buss hakkab minema. Asjatud peale_hüppamised alluvatele
- peale_jääma** *millelegi püsima jääma; võitjaks tulema*. Seelikule jäi plekk peale. Naise sõna jääb peale. Kumb võitluses peale jäi? Peale_jäämine
- peale_kaabama** *kaebama, öördama*. Käis ülemuse juures peale kaebamas. Peale_kaabaja, _kaebamine, _kaebus
- peale_kauba** *lisaks*. Kaupmees andis ostjale kalendri pealekauba. Oli halva iseloomuga ja joodik pealekauba
- pealekuti** *pealistikku*. Pani kaks kampsunit pealekuti selga
- peale_käima**. Tuul käib lapsele peale (*puhub*). Toosile käib kaas peale. Käis peale nagu uni. Peale_käimine
- peale_lõuna, parem**: pärast_lõuna. Pealelõunane, *parem*: pärastlõunane. {Peale lõunat} → pärast lõunat
- peale_lööja** *ka: sepa abiline*
- peale_löökk** *ka SPORT (nt jalgpallimängus)*
- peale_minema** *sõidukisse astuma, ei soovita tähenduses: meeldima, sobima*. Mine peale – rong hakkab liikuma. Labane nali {läks rahvale peale} → meeldis rahvale. Peale_minek
- peale_panema**. Pane potile kaas peale. Pani veto peale *keelas ära*. Pani kända v päka peale *ARGV haaras endale*. Pane põhi peale *ARGV joo tühjaks*. Peale pandav = peale_pandav kaunistus. Peale_paneik, _panemine
- peale_passima** *jälgima; ette vaatama*. Passi peale, et .. Peale_passimine
- peale_poole** (*millesiti*) *ülespoole*. Tõstis altpoolt v seestpoolt pealepoole, asetseb pealpool, võttis pealtpoolt. Lennuk sõitis pealepoole, pealpool pilvi. Jalg amputeeriti pealtpoolt põlve
- peale_pressima**. Rihm pressib peale. Ära pressi oma tahtmist peale. Mehed pressivad tööle peale (*pingutavad*). Peale_pressimine
- peale_sun'dima** *sundima*. Ära sunni peale, kui laps ei taha. Peale sunnitud = peale_sunnitud abielu. Peale_sundimine
- peale_sõit**. Pealesõit laevale, estakaadile. Jalakäijale {pealesõit} → otsasõit
- peale_tulema**. Tule peale – buss hakkab minema. Mul tuli hirm peale. Tuli peale, kui naine oli võõra mehega (*sattus peale*). Peale_tulek
- peale_tung** *rünnak*. Pealetung linnale *linna ründamine*. Tõusikluse pealetung. Vastu_üld_pealetung. Pealetungi_lahing, _operatsioon, _relv, _suund, _taktika
- peale_tungima**. Tungiti vaenlasele peale. Peale_tungija, _tungimine
- peale_tuule, tuult** *pealtuule*
- peale_tükkiv** <8: -a, -ult> *pealekäiv*. Pealetükkiv, pealetükkimatu käitumine. Pealetükkivalt uudishimulik. Pealetükkivus
- peale_vise** *SPORT (nt korvpallimängus)*
- pealik** <8: -u, -ut>, **pealik** <19: -liku, -likku>. Indiaani v indiaanlaste pealik. Kaitseliidu, poiste-kamba, röövlite pealik = röövli_pealik (*peamees*).

„Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2006“

- 4) suunav ja soovitav sõnaraamat, mis **ei piirdu keelekasutuse kirjeldamisega, vaid annab ka hinnanguid**, mis on hea, mis halb keel. Keelekorraldajad annavad selle sõnaraamatu kaudu ühiskonnale optimaalseid hea keele soovitusi, mis on kujundatud eesti keele uurimise tulemuste, keelekorraldusteooria, keelekasutuse jälgimise, tekstikorpuste, ühiskonna keeleliste vajaduste uurimise jm põhjal.

Et soovitused saaksid **käsuks**, selleks on ühiskonnas teised institutsioonid. 7. septembril 2006 võttis Vabariigi Valitsus vastu määruse nr 196 „Eesti kirjakeele normi kehtestamise kord”. Selle § 2 lõige 1 ütleb: „Kirjakeele norm on määratud õigekirjutuse, häälduse, sõnavara ja grammatika osas Eesti Keele Instituudi uusima õigekeelsussõnaraamatuga, Emakeele Seltsi keeleteoimkonna normingute ja otsustega ning keeleteoimkonnas heaks kiidetud ortograafiareeglistiku, normatiivse käsiraamatu ja grammatikaga.” Selle määruse alusel võimegi ÕSi eeltoodud iseloomustusele lisada 5. punkti: **kirjakeele normi alus** alates 1. detsembrist 2006. – See on trükitud ÕS 2006 tiitellehe pöördele. (Varem kehtis Vabariigi Valitsuse 3. oktoobri 1995. a määrus nr 323 „Eesti kirjakeele normi kehtestamise korra kinnitamine”.) Määruse eesmärk on **tagada ametliku keelekasutuse ühtlus ja selgus ning suunata avalikku keelekasutust**. Siit on ka näha, et kõrgeim keelekorralduskogu on praegu Emakeele Seltsi keeleteoimkond. Meenutagem: ka sajand tagasi oli selline otsustav kogu just seltsi juures.

ÕS 2006 vorm on jäänud põhijoontes samaks, mis oli ÕS 1999-s. On üksnes väikesi muudatusi: ei ole enam vähe kasutatud slängi ja arhaismi märgendeid (*sl* ja *ARH*), õpetuse *ei tähenda* asemel on *ei soovita tähenduses*, 6. ja 9. muuttüübi märksõnade juurest on võetud maha hääldusandmed jms. Väga palju on aga muudetud sisu: on lisatud ligi 1400 uut märksõna ja sõnaartiklitesse üle 3500 liitsõna ja tuletise; jäetud välja aegunud keelendeid; täiendatud sõnaseletusi

(sh lisatud uudistähendusi); täpsustatud märgendeid; korrigeeritud väljendeid, et need paremini avaksid märksõnade tähendust, näitaksid nende grammatilist ja süntaktilist käitumist ning arvestaksid muutusi ümbritsevas elus. Palju on lisatud ka juhatusi kehvade keelendite juurest paremate keeleliste võimaluste juurde. Suhteliselt vähe on ette võetud muudatusi ortograafias ja morfoloogias.

ÕS 1999-s ja ÕS 2006-s ei ole enam varasemais ÕSides seisnud õigekirjutusjuhtnööride osa. Selle asemel tuleks appi võtta Tiiu Ereli „Eesti ortograafia” (4. tr 2005) või Mati Ereli, Tiiu Ereli ja Kristiina Rossi „Eesti keele käsiraamat” (2. tr 2000), mis on mõeldudki kasutamiseks koos sõnaraamatuga. ÕS ja need raamatud täiendavad üksteist. „Eesti ortograafia” on 91-leheküljeline raamat, kuid tänapäeva palju kirjutav ja oma töid ise vormistav inimene nõuab üha üksikasjalikumaid juhtnööre.

ÕS 2006 paberväljaandega rööpselt valmis sõnaraamatu elektrooniline versioon, mis on veebis aadressil <http://www.eki.ee/dict/qs2006/>. Selle tegemisel osalesid Ülle Viks, Indrek Hein, Indrek Kiissel, Andres Loopmann ja Kati Sein.

Eesti õigekeelsussõnaraamatute rida on olnud järgmine:

EKÕS 1918

EÕS I 1925, II 1930, III 1937

Muugi VÕS 1. tr 1933 – 10. tr 1946

Muugi EKS 1938

SÕS 1. v 1948, 2. v 1951 (jäi pooleli)

VÕS 1953

ÕS 1960

ÕS 1976 4 trükki

EKS ÕS 1999 3 trükki

ÕÕS 2004

EÕS ÕS 2006

Kirjandus

- Arnold **Kask**. Tänapäeva kirjakeele kujunemisteedelt. Mõningaid jooni EKS-i keelekorralduslikust tegevusest. – Eesti Kirjandus 1938, nr 5, lk 241–256.
Taastrükk: Tiiu Erelt. Eesti keelekorraldus, lk 361–376.
- Rein **Kull**. Eesti õigekeelsussõnaraamat eile, täna ja homme. – Kogumik „Centum”.
Emakeele Seltsi toimetised nr 9. Tallinn: Valgus, 1974, lk 18–32.
- Rein **Kull**. Uue ÕS-i ilmumisel puhul. – Keel ja Kirjandus 1977, nr 3, lk 129–132.
- Tiiu **Erelt**. Eesti keele sõnaraamat ÕS 1999. – Keel ja Kirjandus 1999, nr 12, lk 817–825.
- Tiiu **Erelt**. Uus normatiivne kirjakeele sõnaraamat. – Kogumik „Keelekorralduse konverents 18. ja 19. novembril 1999. Ettekanded”. Eesti Keele Instituudi toimetised 8. Tallinn, 2001, lk 164–178.
- Tiiu **Erelt**. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2002. 456 lk.
- Tiiu **Erelt**. ÕS-i toimetaja selgitab. – Keel ja Kirjandus 2003, nr 6, lk 448–460.

Eesti keele
õigekirjutuse-sõnaraamat.

Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

Talinnas, 1918.
K.-Ü. „Rahwaülikooli“ kirjastus.

Seda raamatut on trükitud 300 eksemplari,
neist 99 on nummerdatud ja
koostaja poolt signeeritud.

Käesolev kannab numbrit

